

POMENSKE SKUPINE SAMOSTALNIŠKIH ZLOŽENK

Samostalniki zloženke so dveh vrst: samomedpanske (*živinozdravnik* < *zdravnik* za *živino*) in medpansko-priponske (*stezosledec* < *kdor sledi stezi*). Pomen prvih se ravna po zadnji sestavini (*živinozdravnik* je npr. vršilec dejanja, *avtogaraža* pa označuje prostorskost), pomen drugih pa se da reducirati na iste skupine kot pri izpeljankah: pri glagolski podstavi označujejo torej 1. vršilca (človek/žival), 2. vršilnik (orodje, naprava), 3. dejanje, 4. rezultat dejanja, 5. prostor/čas, tj. okoliščino in 6. snov. Analogno je pri pridevniških in samostalniških podstavah.

Noun compounds are of two types: those having only an interfix (*živinozdravnik* < *zdravnik* za *živino*) and those having both an interfix and a suffix (*stezosledec* < *kdor sledi stezi*). The meaning of the former follows their last component (*živinozdravnik*, e. g., is an agent noun, while *avtogaraža* denotes a locality), the meaning of the latter can be reduced to the same groups as in the case of noncompound words derived by suffixation: thus, if their base is a verb, such compounds denote (1) an animate agent (human/animal), (2) an inanimate agent (instrument, tool), (3) an action, (4) a result (of an action), (5) a locality or a period (= circumstance: space/time), and (6) a substance. There are analogous groups of compounds with adjectival and substantival bases.

0 V svoji Slovenski slovnici 1976 (dalje SS 1976) sem podal nekaj slovnici prirejen prikaz celotne slovenske tvorbe besed, in sicer v štirih besedotvornih vrstah: izpeljavi, zlaganju, sestavi in sklapljanju. To sem storil načeloma na podlagi šestkoračnega algoritma,¹ ki iz prvotne besedne zveze (t. i. govorne podstave) 1. koraka na koncu v 6. koraku daje novo besedno sredstvo, t. i. tvorjenko. (Vodi pa nas tudi obratno od tvorjenke do njej ustrezajoče besedne zveze.) Tvorba posameznih besedotvornih vrst je v SS 1976 (in z nekaterimi popravki v SS 1984) obdelana v različni razsežnosti: najbolj skromno podani so sklopi, takoj za tem pa zloženke, medtem ko je prikaz sestavljenk sicer sorazmerno obširen, še zlasti v t. i. tradicionalnem pojmovanju, ki so mu pri glagolu sestavljenke tudi prav vsi glagoli s predponami, torej tako tip *vstopiti*, *odnesti* (po našem iz *stopiti* v, *nesti* od) kakor tudi tip pravih sestavljenk, namreč *sòustvárjati* (po našem iz *ustvarjati* hkrati).²

O vsem tem sem po letu 1976 in tedaj pisal tudi že podrobneje: v teh razpravah sem izgrajeval svojo besedotvorno teorijo in izčiščal (ter bogatil) zadevno gradivo določenih spodrseljajev ali manj primernih oz. odsotnih ponazoril (med drugim v 2. izdaji SS).³ Posebej bodi tu omenjeno še zavračanje po mojem zmotnih besedotvornih predstav v knjigi (in že prej v disertaciji) A. Vidovič Muhe.⁴

¹O besedotvornem algoritmu pri m e n i prim: Besedotvorna teorija, SR 24 (1976), 163–179 (v bistvu je to tudi v SS 1976 oz. 1984); Teorija besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141–151; Tretjič o besedotvorni teoriji, SR 38 (1990), 421–440; Besedotvorno šolanje, SR 39 (1991), 215–237.

²O tem prim. m o j e Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, SR 21 (1973), 105–112. O tem je na ustreznih mestih govor tudi v delih, navedenih pod 1.

³Da bi kdo, ki to problematiko obravnava glede na m o j o slovnico, to opazil, doslej nisem mogel ugotoviti.

⁴Prim. že m o j o oceno njene disertacije: Ocena disertacijske naloge A. Vidovič Muhe, v: Znanstveno raziskovalno delo v okviru usmerjenih raziskovalnih programov na Filozofski fakulteti

Ker se dobro zavedam, da skoraj nič ni tako dobrega, da ne bi moglo postati še boljše, sem se v predavanjih na univerzi — nazadnje zelo očitno zlasti na univerzi v Celovcu l. 1987 — pripravljaj na generalno spopolnitev v besedotvornem delu moje slovnice obravnavane problematike, da bi njena tretja izdaja lahko izšla doganana in bolj uravnovešena, kakor je sedaj, ko je v njeni 2. izdaji — zaradi v bistvu nespremenljivega stavka — bilo mogoče spremeniti vendarle le to in ono v okviru ene same vrstice.⁵

V tem sestavku torej podajam potrditev svoje pomenske kategorizacije nemodifikacijskih izpeljank na gradivu zloženek, kakor sem jo pretežno zasnoval v že omenjenih celovških predavanjih (zatem sicer še dvakrat ponovljenih na ljubljanski univerzi v štud. letih 1987/88 in 1988/89).⁶

Pri razvrščanju samostalniških izpeljank v posamezne pomenske skupine (z navedbo po možnosti vseh ustreznih pripon) se mi je izkazalo, da je takih pomenskih skupin vsega šest: to so imena (1) za vršilca dejanja, (2) za vršilnik dejanja, (3) za dejanje, (4) za konkretizirano dejanje, (5) za kraj ali mesto in (6) za snov. S primeri: (1) *bralec*, (2) *grelec*, (3) *branje*, (4) *branje* 'berilo', (5) *sedišče*, (6) *strelivo*.⁷

1 Že iz SS 1976 je razvidno, da mi je z l a g a n j e besedotvorna vrsta med izpeljavo in sestavljanjem,⁸ kamor ga zlasti očitno postavljajo priponska obrazila ene vrste zloženek, tj. tiste z medponsko-priponskim obrazilom (*k o s e c = s t e z o s l e d e c*),⁹ s tem tipom pa je povezana druga vrsta zloženek, tj. tista s samo medponskim obrazilom, prav na podlagi medpone (*živin o zdravnik iz zdravnik za živino*).¹⁰

1.1 Kdaj gre za medponsko-priponske zloženske, je večinoma že na zunaj jasno razvidno v tistih primerih, ko drugi del zloženke kot samostojna beseda sploh ne obstaja (npr. *obliko...slovje* v primeri s **slovje*); že bolj zapleteni pa so primeri kot *pismo...noša* v primeri z *noša*, kjer nam neistovetnost obeh »noš« pomaga razkriti njun različni pomen, saj *noša* pomeni nekaj čisto drugega, ne človeka, kakor ...*noša* v *pismonoša*, namreč tipično ljudsko oblačilo. Prim. npr. še *zobozdravnik* — *zobozdravec*, ob čemer bi

v Ljubljani v letu 1983, Ljubljana, 1984, 453–476; dalje prim. pod 1 navedena sestavka Tretjič o besedotvorni teoriji in Besedotvorno šolanje.

⁵Besedotvorni popravki glede teme n a š e g a sestavka so v SS 1984 (146) naslednji: Pod 1 so dodani primeri *samohòd*, *samosévec*; *drobnoglèd*. Pod 2 sta primera *dobrodúšnež* in *samovóljnost* zamenjana z *dobrodúšje* in *samovólja*. Enako še: *črnokóžec* → *črnoháška*; *babjevérec* → *babjevérka*; *svojehlávec* → *svojevólja*.

⁶To je razvidno iz list vprašanj, ki jih študentje dobivajo za izpite (in so torej vprašanja dostopna pri njih), kakor tudi iz kseroksiranih zapisov študentov s teh mojih predavanj (natančneje o tem v Besedotvorno šolanje, str. 224, 225.).

⁷Za določen čas dokončno obliko je to dobilo v m o j i razpravi Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* (Ljubljana) 15 (1975), In memoriam Stanko Škerlj oblata, 241 do 256.

⁸Prim. kazalo v m o j i slovnici, str. 109–111, kjer si sledijo izpeljava, zlaganje, sestava, sklapljanje.

⁹Pri m e n i (SS 1976 oz. 1984, 146) je samo medponsko-priponski tip zloženek zajet v točki 1 in pretežno tudi v točki 2, kjer pa so na koncu podani tudi primeri s samo medpono; pod 3 so obdelane medponsko-priponske tvorbe, pod 4 pa pretežno le medponske. Poseben problem tu so tvorbe kot od *nosoróg* do *državoznánstvo*, ki so pač le na zunaj iz dveh samostalnikov v govorni podstavi.

¹⁰Npr. pri P e r u š k u, Zloženske v noveji slovenščini, Posebej natisnjeno iz izvestja novomeške gimnazije za leto 1890, 42 str.

prav gotovo bila od vseh zlahka spoznana za medponsko-priponsko zloženko druga (čeprav verjetno še neizkazana), medtem ko je samomedponskost zloženke *zobozdravnik* dokazati nekoliko težje (namreč z dejstvom, da je njen zadnji del prav v tej obliki nastopal že v prvotni govorni podstavi, namreč *zdravnik za zobe*).¹¹

1.2 Sicer je še znano, da je priponskih obrazil pri zloženkah znatno manj kakor pri izpeljankah¹² (in manj jih imajo tudi izpeljanke iz t. i. predložne besedne zveze, pri meni v SS obravnavane v posebnem razdelku v okviru izpeljank). Zato bo posebna pozornost v nadaljnjem posvečena tudi razmerju med priponskimi obrazili zloženek in izpeljank.

1.3 V naslednjem glede na povedano najprej podajam pomenske skupine medponsko-priponskih samostalniških zloženek, in sicer: A — iz glagolskih zvez, tj. zveze glagola + katerega koli njegovega vezljivostnega ali primičnega določila; B — iz imenskih zvez tipa pridevniška beseda + samostalnik; C — iz imenskih zvez Samostalniška beseda + samostalniška beseda, pri čemer drugi samostalnik v odvisnem sklonu določuje prvega, prav tako v odvisnem odnosu do (zaimenske) besede govorne podstave, ki se poobrazilja priponsko, čeprav dostikrat to na prvi pogled ni razvidno. Tako torej ločim: A — *kar vodi strelo* → *strelovod*, B — *kar je trdega kljuna* → *trdokljun*, C — *kar je dlake volka* → *volkodlak*. (Namesto *je* + rod. je seveda lahko tudi *ima* + tož.) — Zunaj našega zanimanja so samomedponske zloženke iz dveh samostalnikov v govorni podstavi, prva v imenovalniku pa nato nespremenjena zadnja v zloženki.¹³

Kakor se iz primerov vidi, v bistvu ločimo le glagolske in imenske podstave, a bomo tu pri imenskih vendarle obravnavali najprej tiste s pridevniško besedo v prvem delu, nato pa — ločeno — še one s samostalniško. Primeri v okviru 6 pomenskih skupin si sledijo (kot pri izpeljankah v SS 1976 oz. 1984) po priponskih obrazilih abecedno od zadaj, po spolih ločeno v zaporedju m, ž in s, pri čemer je ničto priponsko obrazilo pri moških sklanjatvah na prvem mestu, tj. pred glasovnimi, pri ženskih pa za a-jevskimi, moško a-jevsko pa za o-jevskimi.

¹¹ Moje omahovanje v tej zadevi (pri pripravljanju načel za onaglašanje zloženek v Slovarju slovenskega knjižnega jezika) se kaže v I. knjigi tega slovarja, in sicer v pravilu o neobveznosti prvega izmed dveh naglasov pri določenih zloženkah: SSKJ I, 1970, str. XXV, §182: 1. *dvódelén*, 2. *čfkoslikár*, 3. *biókemija*, 4. *ántifašíst*. Za moja stališča prim. Besede z dvema naglasoma, Jezikovni pogovori II, Ljubljana, 1967, 128–135.

¹² V tem smislu se je A. Vidovič Muha trudila (kakor pred njo že Perušek) najti samozloženka priponska obrazila (SSBPZ, v nadaljnjem citirana ustrezná mesta). Nekaj kritičnega odziva na Peruška glede drugega dela zloženek v zvezi s tem prim. že v A. B a j c a Besedotvorju slovenskega jezika III, Zloženke, 1952, 126–127 (npr. *malomeščan* proti *meščan* proti *malomestnež*, kjer ne obstaja beseda **mestnež*).

¹³ To sem formuliral za Slovenski pravopis I, Pravila, 1990, Naglas v besedotvorju, Zloženke, 127–128: »Po dva naglasa (ali več) imajo zloženke, katerih drugi (zadnji) del je nespremenjen prevzet iz podstavne besedne zveze: *živínozdravntk* ← *zdravnik za živíno*.« To sem pravopisni revizijski komisiji predlagal vsaj že 1989.

2 Zloženke z glagolsko (povedkovniško) podstavo

(1) Vršilec dejanja

Moški spol

rodoljub, bogoljub, loncevéz, zvezdogléd, pismoúk; sladkosnéd; krivogléd, križemgléd; daljinovíd; maloprid; klečepláz; samogólt, samožív
stezoslédec, basnopísec, telovádec; svetoskrúnec, raznojédec, svetohlíneec; samosévec, ničvédec; lokostrélec, hribolázec; mimohódec, lepopísec, ostróstrélec, dobrožívec

vójvoda, maloprida

delovódja, vlakovódja, strojevódja, knjigovódja

pismonóša

Primerov za druga priponska obrazila ni(mam) izpisanih, a bi sem šlo še -čič, kakor ga imamo v *vetrogončič* (iz prvotnega **vetrogonec*).¹⁴ — Od prevzetega gredo sem vsi primeri za izvajalca določenih strok, npr. k -*ø* *geograf, agronóm, geológ, astronóm, geométer*, od domačih pa npr. *jezikovéd, zvezdogléd; k -ec* npr. *jezikoslóvec, zemljepísec* ipd.

Pri obrazilih imamo torej komaj štiri različna (da sem ne gre nemara *kolovratež*, je jasno, saj je izpeljan iz *kolovrátiti*). Pri izpeljankah imamo tu vsaj še tista z značilnim soglasnikom č (*baháč, kurjáč, mlatič*), pa s k (ti so pač vsi le za pridevniško podstavo). Človek pomisli še na priponsko obrazilo -i/atelj (*bógoiskátelj*), a ima Rigler (kakor zapisano) tu (pravilno) zaznamovana dva naglasa. Težji primer pa je *davkoplačeválec*,¹⁵ pri Riglerju z enim samim naglasom, čeprav bi bila tukaj potrebna dva.¹⁶ V zloženkah se pri -*ec* vendarle pojavlja neko omahovanje, če je pred njim še glagolska pripona.

Druga priponska obrazila, izkazana pri izpeljankah, so (drugače je -aj) čustveno zaznamovana, npr. obrazila -avh, -avs, -avš, -avt, -avž, -in, -un; -ur (*nemč-ur*), ali pa so prevzeta (*doktor-and, dispeč-er, kontrol-or, falzifik-ator, invest-itor, diplom-ant, štud-ent, kompon-ist*).¹⁷ — Tudi priponsko obrazilo -ar se za zloženke iz glagolske podstave ne uporablja,¹⁸ navadna tvorba *črkolívec* je torej nekaj drugega kakor *črkolivár (jêklolivár)*, ki sta samomedponski zloženki (kakor tudi *lésostrugár*).¹⁹ Rigler z dvonaglasnostjo teh zloženk na -ar razodeva pravilno pojmovanje, tj. kot samomedpanske zloženke.²⁰

¹⁴Obrazilo -ič v tem primeru podpira tip *kuripečič* (omenja že Breznik v razpravi o zloženkah; Bajec, *Besedotvorje* III, str. 96 — *kuripečič* oz. *pečekurec*).

¹⁵Na ta primer opozarja A. V i d o v i č M u h a v SSBPZ 1988, 86, opomba 25.

¹⁶Dva naglasa nakazujeta tvorbo zloženke s samo medpono. Poseben problem so tu tvorjenke z glavnim (ali nedoločnim) števnikom v 1. delu.

¹⁷Kako je s *fantast* (gr. *phantasia*), mi ni čisto jasno. Sicer pa prevzetih priponskih obrazil tu pri zloženkah ne upoštevam do vseh podrobnosti. — Nezaznamovano -in, narečno *pozv-ačín, zov-in*, proti *pob-alín fanta-lín, frk-olin, smrk-olin*; v tem smislu nezaznamovano *petelín, vlastelín*.

¹⁸A. V i d o v i č M u h a, SSBPZ, 95: Primeri kot *knjigotískar*, -ar predvidevajo tudi nemogoč naglas tipa *knjigotískar*; Rigler seveda *bákrotískár*.

¹⁹Pri A. V i d o v i č M u h i str. 94: *lesostrug-ár*. Na tako opozarja že B a j e c (*Besedotvorje* III, 127): »mokojed ali mokojedec ali mokojednik prav lahko pomeni nomen agentis z glagolsko osnovo v drugem delu.«

²⁰Nam. *jêklolivár* ima Rigler *jêklobárvar*.

Ženski spol

Vršilko dejanja imam za inačenjsko izpeljavo iz moškospolskih poimenovanj, kolikor ta obstajajo: k našim primerom za m. spol torej *rodoljubka*, *vójdinja*, *delovódkinja*, *lokostrélka*.²¹ Tam, kjer moškega spolskega poimenovanja za kaj ni, nastopajo samostojna ženska obrazila:

*smrdokávra*²²
bogoródica
tresorépka, *vtorépka*, *sviloprējka*,²³ *bogomólka*; *vijeglávka*
poslovódkinja

Srednji spol

Primerov za ta spol ni(mam).

(2) Vršilnik dejanja

Moški spol

strelóvòd, *bencinóvòd*, *sluhovòd*, *snegolòm*, *valobrán*, *žaromèt*, *kislinomér*;
daljnoglèd, *zrakoplòv*, *brzójàv*; *samokrés*; *samovár*
minolòvec, *zobotrèbec*, *torpedolòvec*, *dvolómec*
ledolómílec

Priponski obrazili sťa samo -ø in -ec, prvo z močno prevlado. Niso izrabljena priponska obrazila -ač, -aj, -ež, -elj, pa tudi ne -lec, -ik (*nebotičnik* je izpeljan iz *nebotičn-*). Seveda tudi tu ni stilno zaznamovanih priponskih obrazil (kar morda sploh zbuja posebno problematiko). — Od prevzetih priponskih obrazil pa bi lahko navedli primere za -ø kot *telegráf*, *barográf*, *ènemométer*, *spektroskóp*, *levkocít*. Rigler vendar navaja *ledolómílec*, *minometálec*, pač naslonjeno na **ledolómec*, *minomèt*.

Ženski spol

samohódka, *samosévka*, *slamoséčka*, *muholòvka*, *brzostrélka*, *mišelòvka*, *vetrolòvka*, *dušegrējka*, *dušegúbka*
letalonosílka

Za pomen (2) priponsko obrazilo -ica pri glagolski podstavi ne nastopa; ni primerov za priponska obrazila -ača, -lja, le redko je -V-lka. Prevzeto »deležniško« priponsko obrazilo -a/enta je seveda izključeno.²⁴

²¹Obrazilo -inja v *vojvodinja* je nadomestno žensko obrazilo za moško -a v *vojvoda*: *poslovodkinja* pa je prvotno tvorjena s -ka za moško obrazilo -ja, nakar je oblika na -ka okrepljena z -inja.

²²Pričakovali bi **kavrosmrda*; sicer pa so zloženke z glagolom v prvem delu poseben problem.

²³Premena -pred- s -prej- ni čisto jasna, spominja na *roj-stvo* (kakor da je vmes obrazilo -j-, prim. *roj* iz **rod-j*- ali *mlaj* iz *mlad-j*-), torej *svilopreja*. Taka vmesna obrazila imamo že v *poslovod-k-inja*. Enako si oblike *blejski*, *Blejec* lahko razlagamo le prek **bled-j*-, kar da *blej(i)*, in šele na to pride priponsko obrazilo -ec oz. -ski.

²⁴Ker pri njih moramo upoštevati zložno glagolsko podstavo (in gre torej pri tem za izpeljanko).

Srednji spol

Ni(mam) primerov potrjenih.

(3) Dejanje (potek, stanje)

Moški spol²⁵

*bratomòr, veroúk, krvotòk, bakroréz; mnogobòj, šesterostòp; lepópís, mimohòd, samospèv -éva in samospév; vnebohòd; samovíd, samomòr.*²⁶

Te tvorjenke tudi iz preproste glagolske podstave imajo nekaj več priponskih obrazil (prim. *drht-aj, dotik-ljaj, dogod-ek, ves-t, odri-v, laj-ež*). Primer *sóloték* kaže na podstavo *ték na sólo* (res ima Rigler *sóloplés in sólo plés* ali *sólopredòr in sólospèv/solo spév*).

Ženski spol

*zlorába, ljudovláda; žganjekuha; samovláda, samohvála
zakonodája, govedorêja, živinorêja
senoséča
rokobórba, telovádba, perorísba; samopotrèžba
senokóšnja; samográdja*

Torej ni slov. obrazila *-oba*. Primerov za 2. ž. sklanjatev nisem našel. Morda bi šla sem *blagodat*, v SSKJ 'blagoslov'.²⁷ Od prevzetega tip *ávtoгенéza* ne gre sem, ker je to samomedpanska zloženka.

Srednji spol

*slavohlépje, bogočástje, domotóžje, resnicoljúbje, bratoljúbje, rodoljúbje, ško-
dožélje, tankočútje; samovládje, samoljubje, samosílje; zemljepísje, jezikoslòvje
tihožítje
krvoskrúnstvo, svilogójstvo, prestolonaslédstvo, jasnóvídstvo, svetoskrúnstvo,
pikolòvstvo, ljudožérstvo
knjigotfšstvo, kamnoséštvo, knjigovéštvo; samodfšstvo; trinóštvo
pravdobranílstvo, živinozdravílstvo
krvodajálstvo*

Primeri kot *kamnoseštvo* so možni tudi kot izpeljanke pomenske skupine (3) v pomenu

²⁵Za to kategorijo so obrazila moškega spola neznatna, zato pa toliko bolj ženskega in srednjega spola (prim. moja razprava Stalna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfoloških in glasovnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR 21 (1973), 217–263, konkretno str. 242–243).

²⁶Marsikaj od tega se rabi tudi popredmeteno, npr. *vnebohòd* (praznik). O popredmetenem (sicer pri glagolniku) pri A. B a j c u (Besedotvorje I, 1950, 14 sl.): poleg »nosilca dejanja« bitje navaja še »kraj, kjer se dejanje godi« (*domovanje*), »posledico, učinek, proizvod, predmet glagolskega dejanja«, npr. »*gostovanje* 'svatba'«, »*zborovanje* 'zbor'« ipd. Na str. 16 govori še o »izbimem pomenu« glagolnikov, npr. *roždenije* 'sorodstvo'.

²⁷Seveda bi bilo *blago-* v tem primeru posamostaljeno.

'to, da se je kamnosek'. Tu sta odsotni obrazili *-(a/e)nje* in *-ilo*, npr. *sámozaničevánje*.²⁸

(4) Konkretizirano dejanje ipd.

Moški spol

rokopís, bakroréz, prvotís, veroúk, umotvór, strojepís, klinopís, zločín, tlorís, šesterostòp, samogóvor, samospèvl-év, zemljevíd, žogobřc, sluhovòd, črkopís, rokopís, bakrotísk, vodopàd, brzójàv, pravopís samopríspevek, samoródek

Seveda tudi tukaj odpadejo priponska obrazila, kot jih še imamo pri izpeljankah: *griž-ljáj*,²⁹ *dob-iček*.³⁰ — Od prevzetega gre sem *telegrám*.

Ženski spol

ljudovláda 'demokracija', *dvóvpréga* 'to, v kar sta vprežena dva' *perorísbá, paroplôvba, bikobórba zakonodája* (pravzaprav *-(j)a*: **zakonodad-ja*)

Mogoče sem spada še *sámozavést*, pa *sámoodpôved*; tip *senožéč* pa je konkretizirano v pojem prostora.

Srednji spol

besedoslôvje, bogoslúžje, pravoréčje, pravopísje, pravoslávje, bogočástje,³¹ *svetobólje, naravoslôvje bogoskrúnstvo, zobozdrávtstvo, zakonodájstvo (naravoznánstvo, prirodoznánstvo)*³² *knjigotřštvo, kamnoséštvo, samodřštvo*

Že v SS 1976 (129) sem za pomensko skupino (4) menil, da bi načeloma morala imeti toliko priponskih obrazil, kolikor jih je za 'dejanje', a »jih je za desetino manj«. Tam je bilo tudi zapisano, da si »/p/rimere kot *žganje* 'pijača' torej raje razlagamo iz *žganje* 'to, da se že' po metonimični poti«.

²⁸V SSKJ sicer *sámouničevánje* proti *samouničeváti se*; prim. še *sámospoznánje*. Zanimivo nasprotje je *samosťlje* (z enim naglasom); prim. pri Riglerju še *sámooskrúmba* proti *samoskrúnstvo*.

²⁹Primere na *-nec* in *-tek* (SS 1976, 128) raje prestavim kar med tvorjenke iz pridevniške podlage, čeprav gre očitno za deležnike na *-n-t* (*birmanec, deljenec, dodatek*); deležnik na *-t* v teh primerih ni vedno izkazan (za sedanjí jezik knjižni), npr. **dodat*.

³⁰Kako je to razumeti, je zelo težko: ali gre za vmesno priponsko obrazilo *-č-* (iz *tj*) + *-ek*? Prim. rus. *dobyča*

³¹Posebnost je *bogokletje*, ki ima *-tje* (s *t*-jem po deležniku na *t* (*klet*), prim. *bitje*).

³²Zadnje dvojje je delano na podstavo z *-n-*. Za *znanstvo* menda Bajec misli, da je prevzeto od drugod. Sicer obstaja tudi naše domače *znanstvo* (Mostec; Plet. 'Bekanntschaft').

(5) Prostor in čas, tj. okoliščina³³

Takih izpeljank za mesto je v SS 1976 (1984) zelo malo, in prav tako priponskih obrazil. Tipično je zlasti *-išče* (s. spola), bodisi da je edino (*igr-išče*) ali pa ima pred seboj še *-l-*, npr. *gleda-l-išče*.³⁴ Za zloženke ni niti priponskega obrazila *-išče* niti *-lo* (ki pa samo verjetno ni prvotno za mesto), torej je ta pomen (sta ta pomena) metonimično pridobljen(a).

Moški spol

Prostor

glinokòp, vinotòč, peskolòm, kamnolòm, kolovóz, poskokòp, križpót (če bi križ-bil glagolski koren), *mostobrán, samostán*

Čas

listognój, listopàd, vinotòk, delopúst, vnebohòd, mesopúst, senosèč

Posebnega domačega obrazila za zloženke moškega spola torej sploh ni.³⁵

Ženski spol

Prostor

senokóša (Plet)
senôžet -éti in senožét
senosèč

Tudi tukaj brez ustreznega samostojnega priponskega obrazila.

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(6) Snov

Moški spol

kolomáz -áza in kolomáz

³³V SS 1976 i m a m pri izpeljankah le pomen 'mesto, kjer se dejanje odvija', ni pa tam okoliščine časa, ker za ta pomen pri izpeljankah nisem našel nobenega priponskega obrazila, ki bi bilo specializirano za čas. — A. V i d o v i č M u h a (SSBPZ, 56) navaja za 'čas' *listopad* in *vinotoč*. Za zadnje prim. pri Plet. *vinotòč* = *vinotočnica*, na ustreznem mestu pa 'Weinschenke, Weinschank', torej 'točilnica'; za *vinotok* poleg 'oktober' navaja tudi 'krčmar'. Tudi na str. 134 ima A. V i d o v i č M u h a le primer *trimesečje*, kar pa menda ni čisto izraz za čas, pač pa za količino časa. Sicer je pa čas verjetno res le 'obseg minut, ur, dni ali let, potreben, da se kaj napravi' (angl. slovar), v SSKJ 'neomejeno trajanje'. Pravi izrazi za čas so prislovi tipa *letos*: napravljeno s kazalnim zaimkom in samostalnikom, in torej pač tudi le tožilniška zveza *to tromesečje*.

³⁴Ta *-l-* je po vsej priliki predpripona, ki sicer nastopa tudi sama, npr. v *pojilo*: prim SSKJ kot 2. pomen 'napajališče', *živina se je vračala s pojila* (prim. še *vrelo*, pri Plet. 'Sprudel, Quelle').

³⁵Pri prevzetem besedju je pri izpeljankah tak pač *-atorij* (*purgatorij*), verjetno *purga-* + *t-orij*.

Ženski spol

črvojédina, mišejédina, muhojédina, prhojédina

črvojéd

Srednji spol

Ni(mam) primerov

Tu je torej komaj kateri primer.³⁶ — Pri izpeljankah je za ta pomen glavno obrazilo -Vlo (*gnojlo, hujšálo*) oz. -Vvo (*gradívo, predívo*), pri čemer V ni nujen (*jelo, milo; pivo*), namreč pri brezpriponskih glagolih oz. osnovah. Zanimiva dvojica je *gnojílo/gnójívo*.

3 Medponsko-priponske zloženke z imensko podstavo

I. Prvi del je pridevniška beseda

(1) Nosilec lastnosti

Moški spol

trdokljún, črmnoók (riba), trdogláv, krivokljún, samonóg, zlatoróg, zlatoúst, slepovóz

črnošólec, dolgorílec, dolgokrílec, visokošólec, debelokóžec, starovérec, tujevérec, tujeródec, dvóžénec, mnogožénec, petokolónec, srednješólec, mládoslovénec, redečearmêjec, staroobrédec, maloščetílec

črnoborzijálec

nôvokántovec (SSKJ <ôá>, novoválovec

célozemlják (SSKJ <éá>)

malomeščàn, Novomeščàn, Škofjeločàn, Júžnoafričàn

črnosúkjar, deseterolôvkar, mnogocéličar, novooblíkar, novostrújar, suhoróbar, dvóškígar, enocéličar, lahkokrúhar

dvómetráš, petokolonáš, prvoligáš, srednjeprogáš

črnosúkknjež, redečesúkknjež

dolgohláča

Tukaj so domača priponska obrazila zloženek v glavnem ista kot pri ustreznih izpeljankah, kolikor ta seveda niso stilno zaznamovana (npr. -avš, -avž, -uh, -un, -ko — vendar prim. -ež). Odsotna so priponska obrazila z značilnim soglasnikom č (-ač, -ič), k (-ak, -jak — vendar prim. *célozemlják, sédemitsočák*, ki sta s tega stališča morda sumljiva, vendar gre tu za količinske izraze v prvem delu zloženke). — Od prevzetega prim. za

mladogramátik

monoteíst

³⁶Kar je ž. spola, je morda že izpeljano z -ina.

Ženski spol

Ženski ustrezniki moškim poimenovanjem so običajnega sprevrženega tipa (*črnošólka*, *črnohlávka*, *starovérka*), izvorna priponska obrazila za ž. spol so, kolikor so npr. imena za živali, npr.

zlatovránka

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(2) Nosilnik lastnosti

Moški spol

Tríglav, *četrverokót*, *četrttón*, *mladolés*, *gololéd*

dobrovólčje (Caf)

pétstoták, *sédemtisočák*

novogoričán (npr. vlak v Novo gorico)

prvoligáš

Pri priponskem obrazilu -ø je mišljeno 'nekaj, kar je četrverih kotov', 'nekaj, kar je četrta tona', pri *Tríglav* prvotno pač 'nekdo s tremi glavami', pozneje pa pojmovano kot 'nekaj, kar je treh glav'. Tipično je, da ni primerov s priponskim obrazilom -ec, ki je pri izpeljavi kar navadno npr. *šampánjec* (torej je pri zloženkah le za nosilca lastnosti). Drugače je problematika glede priponskih obrazil kot pri nosilcih lastnosti. — Prevzetih priponskih obrazil tu nimam zapisanih.

Ženski spol

dvokólica, *stóenica* 'številka sto ena', *slepoóčica*

goloseménka, *kritoseménka*; *enocévka*, *dvócévka*, *dvódejánka*, *sedemlétká*, *petlétká*, *stóénka*

enájstmétrovka

črnobíl

Gololédica je pač prvenstveno primer za pomen (4). Ker gre tu za predmete, za nebitja, parnih poimenovanj za žensko ni. Zanimiv je primer za 2. ž. sklanjatev (*črnobíl*). — A. Vidovič Muha (SSBPZ, 134) meni, da je »pripona /.../ -ka /.../ samozloženka«, češ da je »izpeljavni pomen priponskega obrazila /.../ modifikacijski — manjšalnost«, ³⁷ kar pa ne drži.

³⁷Prim. prvič *gorjanka*, *Gorenjka* (kar ni manjšalno) in *cvetka* (kar ni modifikacijsko, čeprav v SSKJ »manjšalnica od cvetica ali cvetica«). Za nemanjšalni pomen prim. še *petka*, *dvojka*, *licejka*, *četrtnika*, *celinka*, *potomka*.

Srednji spol

póllétje, četrtlétje, dvópíčje, trílétje
dvókoló

Pri izpeljankah za ta spol nimam primerov v SS. Morebitno *kolo* je le pomenski ustreznik te kategorije, namreč kot 'nekaj (vozilo) z dvema kolesoma', v SSKJ kot 'vozilo z dvema kolesoma na nožni pogon' v primeri s prvotnim pomenom 'ploščata priprava okrogle oblike, ki omogoča premikanje vozila'; podstava »nekaj z dvema kolesoma« ima ustreznik v zloženki *dvókoló*. (Prim. opis kolesa v angl. slovarju: 'krožna naprava, ki se obrača na osrednji osi in na katerih se premikajo kolesa, vozovi, vlaki, stroji itd'.)

(3) Lastnost

Moški spol

Tega že pri izpeljankah nimam potrjenega z nobenim primerom, in tudi nobenega primera za zloženke ni(mam). Poleg lastnosti bi zaznamoval lahko tudi stanje (celovška predavanja).

Ženski spol

gololédica, golomrázica, suhomrázica
praznoglávost, debelorítost

Ker je priponsko obrazilo *-ost* vezano izključno na pridevniške podstave, je treba take primere, ki bi se sicer dali razlagati kot zloženke iz podstave 'to, da se je prazne glave', imeti za izpeljanke iz zložene pridevniške podstave (*praznoglav, debelorit*). Od izpeljavnih priponskih obrazil torej niso izkoriščena *-oba, -(ar)ina, -ina, -ota* (in obravnavano *-ost*).

Srednji spol

vseučílišče

velikodúšje, enoglásje, mnogolíčje, malodúšje, blagovzóčje, dvórazmérje, dvóglásje, blagoglásje, blagonrávje (SP 1962 *blagonraven*)

črnošólstvo, nôvokántovstvo, dvózakónstvo, vseslovánstvo, vseslovénstvo, mnogožénstvo, šentflorjánstvo, visokošóstvo ($\neq$ *visôko šólstvo*)

mnogobóšstvo, mnogomóšstvo, enobóšstvo, novoméšstvo (če bi obstajalo)

Več priponskih obrazil³⁸ tudi za navadne izpeljanke ni, odšteti moramo le posamostajenjsko končniško obrazilo *-ol/-e* (*črño, rdéče, belokránjsko*).

³⁸Ne drži misel A. V i d o v i č M u h e (SSBPZ, 133), da bi bilo priponsko obrazilo (po njenem »pripona«) *-stvo* »homonimno z izpeljavnim pomenom obrazila *-stvo*«. Pomen je isti v obeh primerih: pri A. V. M. je pač mišljeno, da so primeri kot *dvoženstvo* napravljeni zase, ne iz *dve ženstvi* ali kaj takega. — Da »pripona *-je* ne more biti izpeljavno obrazilo, npr. *-glasje*« (r. t.) se vidi lahko iz moje SS (1976 oz. 1984, 133), kjer takega obrazila res ni. (Morda bi vendarle šlo v primerih kot *človečje* 'to, da se je človek'. Mišljeni so posebni pomeni, npr. iz zvez kot »On je res človek«: In to njegovo človečje 'človekost'; prim morda še *prismodje* (*To njegovo prismodje vse presega*). V SSKL prim. *prismodija*.

(4) Popredmetena lastnost

Moški spol

čtetvoréd, štíristóp, štíriséd, štírikót, peterobòj; golomràz

Za izpeljanke ni primerov. Za primer po SSKJ: prvi *štíristop* je odkorakal.

Ženski spol

gololédica (v primerih kot *Padel je na gololedici*)*desetlétka, petlétka**enájstmétrovka*

Od izpeljavnih priponskih obrazil za ta pomen niso izkazana: *-a* (*štírivprega* je kot zloženska iz glagolske zveze 'to, da vprežejo štiri'), *-ina*, *-ota*, *-ost*.³⁹

Srednji spol

polnomóčje, polnoglásje, dvóstíšje, trómésečje, věčglásje, četrtlétje, pôllétje,⁴⁰*dvopíčje, enoglásje, stolétje, dvójezčíje, stótisočlétje, peteroknjížje, hudoúrje,**dvoúmje**trómostívje**dvóžénstvo, vseslovánstvo* (npr. konkretne jezikovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika druge polovice 19. stol. te vrste), *dvómóštvo, srednjevéštvo**dvóžénstvo, vseslovánstvo*

Primeri kot *fazanje* pri izpeljankah bi bili sprevržni izpridevniški.⁴¹

(5) Kraj, področje, mesto, kjer je kaj (čas)

Srednji spol

*hudovírje, dvóréčje; enakoóčje**trómostívje*

To je sem preneseno iz pomena (3), in sicer v pomenu 'področje okrog treh mostov'; enako v preostalih primerih. Primerov za čas pravzaprav ni, če so zloženske kot *trómésečje*, *pôllétje* po pomenu bolj 'količina časa', ne čas sam. Pravi izrazi te vrste bi bili tipa *velikonóčje* ali *velikomášje*, v pomenu 'čas, ko so velike maše'.⁴²

³⁹Za zadnje bi morda lahko navedli tip *samosvójost*, ki je posebnost v tem, da ima tudi v drugem delu podstave pridevniško besedo (*sam svoj*), a je pač iz *samosvoj*.

⁴⁰Kolikor je pri *pol* mogoče govoriti vsaj o pridevniški rabi, če že ne o pridevniški besedi. (V SSKJ je *pol* le prislov.)

⁴¹To se opira na m o j e moščansko (poknjiženo) *kokošinje*; tak prid. ima Plet., sicer pa ima za snov samo *kokošina*.

⁴²Temu blizu je pri Plet. *velikomašnik* 'avgust', seveda iz pridevnika *velikomašen*.

(6) Snov

Moški spol

dvókís 'nekaj iz dveh enot kisika'

Primer je zanimiv, ker se krni priponsko obrazilo za drugi del podstave tvorjenke (*kis-ik*).

Ženski spol

Morda gre sem *hudolesovina* 'Vogelbeere' pri Plet.

Od prevzetega bi šla sem poimenovanja kot *bíkarbonat*, *bíkromát*, *bísulfít*, kolikor tu ni v podstavi že *karbonát* ipd., kar potem iz teh tvorb dela samomedpanske.⁴³

II. Prvi del je samostalniška beseda

V bistvu je to druga skupina zloženek iz imenske podstave. Ker je drugi samostalnik nasproti prvemu v odvisnem sklonu, torej v prilastkovni vlogi, je to isto, kakor da bi bil pridevnik, in je torej tudi problematika ista. Teh primerov je poleg tega zelo malo.

(1) Nosilec lastnosti

Moški spol

nosoróg, *srakopêr* (in *-ér*), *volkodlák*, *kozoróg*, *polotók*; *pôlbóg*, *pôlčlôvek*, *pôlkmèt*
glavonóžec, *sredozémec*, *mrežokrílec*, *kožokrílec*, *bogovérec*

Podstava je tipa 'nekdo/nekaj z + beseda 2. sestavine zloženke + na + beseda 1. sestavine zloženke' (in podobno), npr. 'nekaj z rogom na nosu', 'nekdo, ki je pol boga'. Zaimenski del je tudi na zunaj razločno razviden v primerih s priponskim obrazilom *-ec*: 'nekaj z nogu na glavi', 'nekdo z zemlje na sredi'.

Ženski spol

bokoplavútarica

Podstava: 'nekaj s plavutmi ob boku'. (Kolikor to ni izpeljanka iz pridevniške zložene podstave *bokoplavut*, torej 'bokoplavuta žival'.)

Srednji spol

Ni(mam) primerov.

(2) Nosilnik lastnosti

⁴³A. V i d o v i č M u h a (SSBPZ) pomenske skupine 'snov' nima; *dvokis* sicer navaja (132), vendar ga v obravnavi nikamor ne uvršča.

Moški spol

pôlkróg, pôlmrák, pôlotok -óka in polotòk -óka, pôlčas in pôlčàs, pôlgrm, pôldan

Ženski spol

pôlkroglà, pôlóbblà, kačemálha (zadnji primer iz SSBPZ, 156)

pôlnoč

Srednji spol

pôldne (opôldne, dopôldne, popôldne)

četrtlétje, pôllétje,⁴⁴ glavoprsje, sredoprsje

Za moški in ženski spol sta obrazili končniški, za srednjega pa je tudi priponsko. Ob primerih kot *pôlkróg* 'nekaj (kar je) pol kroga' se postavlja vprašanje razmerja do tipa *pôlotròk*, ki bi ga razlagali iz »na pol otrok«, torej kot samomedponsko zloženko. Naglas kot *pôlotok -óka*, tudi *-a* oz. *polotòk -óka* proti *pôlčas* in *pôlčàs* zbujata misel, da je pri *polotok* drugi del glagolski. Namesto *pôlčas* se zdi možno tudi *polčasje* (kakor imamo npr. *kratkočasje*).

(3) Lastnost

Moški in ženski spol ni potrjen.

Srednji spol

prostoročásje

Beseda je moja v pomenu 'čas v prostoru oz. čas s prostorom'; z obrnjenima sestavinama *časoprôstor* (ki se pa ne rabi).

(4) Opredmetena lastnost

prostoročásje

S pomenom 'konkretno naše prostorochasje' kot možno nasprotje drugim.

(5) Prostor (oz. čas)

Moški spol

pôldan

sredozímeč 'nekaj (= dan) sredi zime'

sredozímci 'čas nekaj dni decembra'

Ženski spol

Ni primerov.

⁴⁴S prenosom dobimo izraz s področja časovnosti.

Srednji spol

Vrhpólje 'nekaj polja na vrhu'

Sredozémlje 'nekaj zemlje v sredi'

(6) Snov

Moški spol

Ni(mam) potrditev, bilo bi pa tipa *pólševró*.

Ženski spol

slonokoščevína

Srednji spol

pólúsne

pólšrebró

Razlage za ženski in srednji spol kot pri primerih moškega spola.

4 S tem je ta problematika medponsko-priponskih zložen obdelana. Zanimivo bi bilo natančno podati razmerje zloženjskih priponskih obrazil z izpeljavnimi iz predložne podstave.⁴⁵

5 Pomen samomedponskih zložen je tak kakor pri netvorjenih oz. tvorjenih samostalnikih, ki so v zadnjem delu zloženke in se pojavljajo že v govorni podstavi. To smo ugotovili že uvodoma.

⁴⁵Naslov Toporišičevega odgovora se glasi Besedotvorno ločanje, SR 39 (1991), str. 215–237.

⁴⁶Gl. op. 3, str. 215, v kratkem odgovoru.

⁴⁷J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor, 1976 (dalje SS 1976).

⁴⁸Primeri se najdejo v m o j i SS 1976 (oz. 1984) na koncu poglavja o izpeljavi.

SUMMARY

Compounds with a *verbal* base display a particularly great number of animate agents; their suffixal formants are *-ø*, *-ec*, *-a*, *-ja* for the masculine gender and *-a*, *-ica*, *-ka*, *-kinja* for the feminine gender. (Many suffixal formants that are common with noncompound derivatives do not generally occur with compounds.) Inanimate agents are rarer, having suffixal formants *-ø* and *-ec* for the masculine, *-ka* and *-ilka* for the feminine. Examples of "action" are, again, plentiful, their suffixal formants being *-ø* for the masculine gender, *-a*, *-ja*, *-ba*, *-nja* for the feminine gender, and *-je*, *-tje*, *-stvo*, *-ilstvo*, *-alstvo* for the neuter gender. There are also sufficient examples of "concretized action": *-ø* and *-ek* for the masculine, *-a*, *-ba*, *-ja*, *-ø* for the feminine, *-je* *-stvo* for the neuter. Space, time and substance nouns are really derived metonymically from action nouns; their suffixal formants are *-ø*, *-ja*, *-ø+* and *-ina*.

In the group of compounds with an *adjectival* base, the meaning "the possessor of a quality" is abundantly confirmed; the suffixal formants are *-ø*, *-ec*, *-ijanec*, *-ovec*, *-ak*, *-an*, *-aš*, *-ež*, *-a* for the masculine gender. Fewer confirmations can be found for the semantically corresponding inanimate nouns, with the suffixal formants *-ø*, *-če*, *-ak*, *-an*, *-aš* for the masculine gender, *-ica*, *-ka*, *-ovka*, *-ø* for the feminine gender, and *-je* *-o* for the neuter gender. There are, again, sufficient examples of compounds denoting qualities, though none are of the masculine gender; the suffixal formants for the feminine are *-ica* and *-ost*, for the neuter *-je* and *-stvo*. Compounds denoting a "concretized quality", which are far from frequent, have *-ø* (masculine), *-ica*, *-ka*, *-ovka* (feminine), or *-je*, *-ovje*, *-stvo* (neuter). The semantic group "circumstance" consists exclusively of rather infrequent neuter nouns with the *-je* or *-ovje* suffixal formants. Equally small is the group of "substance" compounds, with *-ø* (masculine) or *-ovina* (feminine).

Compounds with a *substantival* base (i. e., with both their first and second part being a noun) are by and large poorly documented. Those denoting the possessor of a quality have as their suffixal formant either *-ø* or *-ec* (the masculine gender), or *-anca* (the feminine gender). Their inanimate counterparts are formed by desinential formants for all three genders, as well as by the suffixal formant *-je* for the neuter gender. The *-je* formant is typical also of compounds belonging to the next two semantic groups, "quality" and "concretized quality". The suffixal formants for "space/time" compounds are *-ø*, *-ec* and *-ci* for the masculine gender and *-e* or *-je* for the neuter gender, while the "substance" group is documented by compounds of the feminine gender (suffixal formant *-ovina*) and of the neuter gender (desinential formants *-e* and *o*).

These facts are compared with what has been found about the semantic groups and their suffixal formants by previous linguistic research in Slovenia, and particularly with those findings that are not congruent with the results of the present investigation.

(5) Prostor (ox. čas)

Moški spol

poldan

sredozimec 'nekaj (= dan) sredi zime'

sredozimci 'čas nekaj dni decembra'

Ženski spol

Ni primerov